

І. А. Абрамович,

к.е.н., доц., Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

В статті агробізнес досліджується як найбільш прогресивна і високоефективна форма спільної організації виробництва продовольства в єдиному «продуктовому ланцюгу».

In the article an agribusiness is probed as most progressive and high-efficiency form of joint organization of production of food in to the unique «food chain».

ВСТУП

Формування й удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку агробізнесу має базуватися на розкритті сутності самого поняття "агробізнес". Аграрний бізнес – це особлива підсистема економічних відносин, що склалася в аграрному секторі розвинених країн внаслідок злиття аграрного, промислового і торгового капіталу у процесі поглиблення інтеграційних зв'язків між сільським господарством та промисловістю (вертикальної інтеграції).

РЕЗУЛЬТАТИ

Виникнення концепції "аграрного бізнесу" припадає на кінець 50-х років минулого століття в країнах Західної Європи та США. Концепція була розроблена в працях американських дослідників Дж. Девіса і Р. Голдберга. Вони визначили агробізнес, як суму всіх операцій пов'язаних з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, переробкою і розподілом сільськогосподарської продукції та наданням послуг у сфері ресурсного забезпечення сільського господарства [7].

У 1963 р. Дж. Сакс у книзі з питань аграрного бізнесу дав таке визначення цього терміна: "Нині існують такі тісні взаємовідносини між сільським господарством, промисловістю щодо його постачання і тими галузями, які переробляють та реалізують сільськогосподарські продукти, що слово "агробізнес" увійшло в нашу мову, щоб підкреслити ці відносини". Польський економіст А. Вось зазначає, що "агробізнес є результатом тривалого розвитку економіки". Історичний процес розвитку і становлення агробізнесу автор, зокрема, пов'язує з:

- поглибленням суспільного поділу праці, виділенням з сільського господарства ремісництва, переробної промисловості, торгівлі, зокрема, міжнародної гуртової і;
- лібералізацією економічних відносин у національних економіках та зовнішній торгівлі;
- посиленням стабілізуючого впливу фінансових інституцій.

Британська енциклопедія визначає агробізнес як частину сучасної економіки, яка охоплює виробництво, переробку й дистрибуцію продуктів харчування та іншої продукції сільськогосподарського

походження. Заслуговує на увагу бачення моделі агробізнесу А. Хоскінгом, а також спеціалістів Російської академії менеджменту і агробізнесу, які поділяють його погляди. По-перше, вони виділяють макросередовище агробізнесу, яке представляє сфери діяльності бізнесу – економічні, правові, політичні, соціально-культурні, технологічні, фізичні чи географічні умови діяльності. По-друге, – мікросередовище агробізнесу, яке тісно пов'язане з інституційною системою. Воно представляє органічно поєднану модель взаємодії шести основних функцій бізнесу із зовнішніми блоками, а саме: 1) ведення фінансів і обліку – з блоком "ринку грошей, банки, інвестори"; 2) управління кадрами – з ринком робочої сили; 3) матеріально-технічне забезпечення – з ринком сировини, добрив, насіння, машин, енергетичних ресурсів; 4) маркетингу – з діяльністю інститутів розподілу, агентів з маркетингу, реклами. Ці підсистеми забезпечують життєдіяльність п'ятої функції – виробничої. Організацію і координацію оптимальної діяльності забезпечує шоста функція – функція менеджменту [6].

В економічній літературі країн ЄС, крім поняття "агробізнес", трапляються і такі поняття, як "харчовий (продовольчий) сектор", "продовольча система", які вживаються як синоніми. Під усіма цими поняттями мається на увазі сукупність взаємопов'язаних галузей з виробництва і забезпечення населення продуктами харчування, починаючи із сільського господарства і закінчуючи доведенням готових продуктів до споживача. Головними ланками продовольчого господарства, чи агробізнесу, є сільське господарство, харчова промисловість, гуртова торгівля, роздрібна торгівля, громадське харчування. Таким чином, можна визначити, що концепція "агробізнесу" розвинутих країн побудована на трисферній моделі агропромислового комплексу. І сфера – фондоутворювальні виробництва (висхідний сектор), II сфера – сільське господарство, III сфера – переробка сільськогосподарської сировини, зберігання, транспортування і збут готової продукції (низхідний сектор).

Під впливом досягнень НТП відбувалися суттєві зміни в участі кожної із сфер у формуванні вартості кінцевого продукту комплексу. Так, на початок 90-х років XX ст. питома вага сільського господарства (II сфери) у вартості кінцевого продукту складала у США – 10,0 %; у ФРН – 12,6; у Великобританії – 11,4 %, тоді як інших структурних елементів, відповідно 90,0 87,4 і 88,6 %. У той же час у колишньому СРСР дане співвідношення складало від 45,8 до 54,2 %. Переважаюча частка III сфери у вартості кінцевого продукту агропромислового комплексу західних країн свідчить про високий рівень переробки сировини аграрного сектора і забезпечує повне збалансування всіх сфер АПК. Отже, поняття "агробізнес", по суті, охоплює всі функції, які включає термін "агропромисловий комплекс", проте характеризується зовсім іншим типом економічних взаємовідносин.

Новизна економічних відносин в агробізнесі полягає у зміщенні акцентів з виробництва і виробничих відносин з сільського господарства та його економіки на цілий "продуктовий ланцюг" та маркетинг. Аналогічні визначення поняття "агробізнесу" можна знайти і у вітчизняних авторів. Так, В.Ф.Семенов, І.Ю.Сіваченко, В.П. Федоряк та ін. вважають, що агробізнес – це форма підприємницької діяльності у сфері виробництва засобів виробництва для аграрного сектора, у сільськогосподарському виробництві, у сфері переробки і реалізації продукції, агросервісного обслуговування виробників. Крім того, автори стверджують, що до аграрного бізнесу залучається все населення, коли розраховує витрати на продукти харчування [3].

Інші вітчизняні автори (Г.О. Андрусенко, В.П. Мартянов, В.Д. Савченко, М.А. Садиков) стверджують, що агробізнес – це економічні відносини між людьми з приводу організації власної справи, пов'язаної з використанням землі з метою отримання прибутку [1]. На думку Р. Слав'юка, аграрний бізнес – це справа, організована й оформлена юридично одним чи декількома ефективними власниками у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, реалізації, а також у сфері агросервісного обслуговування процесу сільськогосподарського виробництва з метою отримання прибутку. Ефективним власником автор вважає тих підприємців, які безпосередньо, а не опосередковано беруть участь в організації бізнесу і ставлять особисті доходи в залежність від фінансових результатів діяльності створеної ними підприємницької структури [5].

Мостовий Г.І. визначає агробізнес як форму господарювання в аграрному секторі або як комплекс видів підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою і доведенням до споживача, а також з виробництвом засобів виробництва для сільського господарства [2]. Сіваченко І.Ю. виділяє також різні рівні функціонування агробізнесу: перший рівень – агробізнес у фермерських господарствах, кооперативах, агропромислових об'єднаннях; другий рівень – агробізнес у масштабі національної економіки країни; третій рівень – агробізнес у міжнародному масштабі. На практиці, як стверджує автор, усі три рівні агробізнесу взаємопов'язані [4].

Міжнародна система бізнесу, за визначенням автора, являє собою багатогалузевий та багатофункціональний глобальний комплекс, в якому поєднуються виробництво, зберігання, транспортування та реалізація продовольчої продукції у світовому масштабі. Економічні відносини в цьому комплексі формуються на основі міжнародного поділу праці та глобалізації регіональних продовольчих ринків. Найчастіше в сучасній економічній літературі агробізнес визначається як: окрема складова народного господарства – група галузей економіки; вид діяльності суб'єктів підприємництва; галузь знань та наукових досліджень.

Агробізнес як складова економіки – це взаємно поєднані види діяльності учасників аграрного ринку, які безпосередньо або опосередковано беруть участь у виробництві кінцевих продуктів харчування і які пов'язані між собою "продуктовим ланцюгом" (рис. 1) .

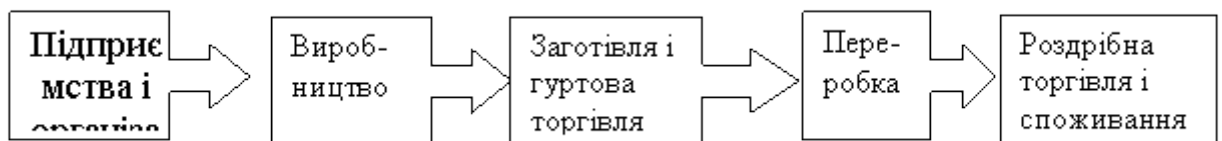

Рис. 1. Схема "продуктового ланцюга"

Агробізнес як вид підприємницької діяльності полягає в поєднанні таких її різновидів:

- виробництво засобів виробництва та надання виробничих послуг для сільського господарства і переробної галузі;
- виробництво сільськогосподарської сировини;
- переробка сільськогосподарської продукції;
- маркетинг та сервісне обслуговування зазначених видів діяльності.

У стані зародження перебувають такі напрями, як виробництво екологічно чистих продуктів; наукове та інформаційне забезпечення; агротуризм і рекреація.

Мета аграрного підприємництва – одержання доходу від організаційної структури господарювання і економії за рахунок масштабу сільськогосподарського виробництва, який ця структура забезпечує. Основними його чинниками є: потенційна роль і обов'язки власника, наявність робочої сили та початкового капіталу, матеріальні ресурси, продуктивність сільськогосподарської техніки, реалізація функцій планування, обліку та аналізу руху коштів. В аграрному секторі України для розвитку підприємництва існує великий потенціал: зростання безробіття в державному секторі економіки; незаповнені ніші в ринковому просторі з надання послуг населенню, потреба національної економіки в нових діях і підходах щодо виходу її з кризи; необхідність розробки і впровадження новачій в аграрне виробництво.

В умовах ринкових відносин аграрне підприємництво має велике значення для структурної трансформації економіки, розвитку вітчизняного товаровиробництва, конкуренції, підвищення рівня зайнятості сільського населення. За сучасних умов бізнесмени та бізнес-формування стають основною рушійною силою агропромислового виробництва. Від їх підприємницької активності та ініціативи значною мірою залежать подолання аграрної кризи та динамічний розвиток сільського господарства України. Підприємницька функція на мікрорівні реалізується в різних організаційних формах діяльності. На основі запровадження у виробництво новачій забезпечується динамічність (рух у певному напрямку, заданому споживачами) сільськогосподарських підприємств різних форм власності, що є основною ознакою віднесення їх до підприємницьких, збільшення частки їх продукції на ринку, у тому числі за рахунок поєднання сільськогосподарського виробництва з іншими видами діяльності.

Діяльність суб'єктів підприємництва в ринкових умовах базується на дотриманні таких принципів: вільний вибір виду діяльності; залучення на добровільних засадах для здійснення підприємницької діяльності майна та коштів фізичних і юридичних осіб; самостійне формування програми діяльності; вільне наймання працівників; вільне розпорядження прибутком, що залишається після сплати обов'язкових платежів, встановлених законодавством; самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Виділяють три основні функції суб'єктів підприємництва:

- ресурсну (формування і продуктивне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);
- організаційну (організація виробництва, маркетингу та інших господарських справ);
- творчу (новаторські ідеї, генерування й активне використання ініціативи, вміння ризикувати).

Розрізняють виробниче, комерційне і фінансове підприємництво як складові підприємницького бізнесу. Виробниче підприємництво представлене на аграрному ринку різними товариствами, фермерськими господарствами, кооперативами і фірмами з виробництва товарів, переробки сільськогосподарської продукції. Комерційне підприємництво охоплює заклади торгівлі і збуту. Фінансове підприємництво поширюється завдяки банкам, кредитним спілкам і кооперативам та фондовим біржам. Усі ці види діяльності є підприємництвом на різних стадіях обороту продукту або коштів.

Виробниче підприємництво в аграрному секторі економіки є діяльністю, скерованою на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, проведення робіт та надання послуг, організацію та проведення наукових досліджень і селекційної роботи. Комерційне підприємництво пов'язане з процесом арбітражування, або перепродажу продукту виробничого підприємництва. На відміну від виробничої підприємницької діяльності, тут немає необхідності забезпечення виробничими ресурсами, пов'язаними з випуском продукції. Вихідними пунктами тут є: що і де купувати, що і де продавати.

Різновидом комерційного підприємництва є фінансове підприємництво. Саме завдяки йому проходить продаж грошей у прямій чи опосередкованій формі. Формою фінансового підприємництва є своєрідна емісія цінних паперів, таких як власні акції, облігації, кредитні білети, комерційні цінні папери. Ці цінні папери підприємець продає, розміщує за відповідних умов і зобов'язань. Таким видом підприємництва займаються, як правило, підприємства, банки, а не окремі особи.

Агробізнес як галузь знань і наукових досліджень забезпечує оцінку потенціалу, методику впровадження і реалізації підприємницьких ініціатив. Агробізнес також розглядають в трьох основних аспектах: організаційному, галузевому і функціональному. В організаційному аспекті терміни "агробізнес" і "агропромисловий комплекс" дуже схожі, практично еквівалентні, з тією різницею, що агробізнес вживається для позначення агропромислового комплексу країн з розвинутою ринковою економікою.

У галузевому аспекті термін "агробізнес" застосовують для означення галузевих продовольчих підкомплексів, що функціонують у ринковому середовищі. У цьому сенсі проблеми виробництва, переробки і маркетингу певного виду сільськогосподарської продукції розглядаються в єдиному комплексі. Тобто галузевий аспект агробізнесу підкреслює необхідність вертикальних інтеграційних процесів у конкретній галузі.

Функціональний аспект агробізнесу розглядають у контексті розвитку підприємництва в аграрній сфері. Він характеризується співпрацею, врахуванням економічних інтересів усіх учасників продуктового ланцюга. Таким чином, усі сучасні визначення агробізнесу підкреслюють, що:

- структурно агробізнес – це сукупність суб'єктів підприємницької діяльності, які діють в аграрному секторі економіки країни. Сюди входить підприємницька діяльність у виробництві засобів виробництва для сільського господарства; власне сільськогосподарське виробництво; зберігання, транспортування і переробка сільськогосподарської продукції та торгівля як сировиною, так і переробленою продукцією. До агробізнесу також входять усі види діяльності з обслуговування сільського господарства (агросервіс, ринкова інфраструктура);

- функціонально агробізнес – це новий тип економічних відносин між суб'єктами аграрного ринку, що характеризуються взаємовигідною співпрацею з врахуванням економічних інтересів усіх його учасників. Систему економічних відносин між суб'єктами агробізнесу можна подати у вигляді схеми (рис. 2).

Рис. 2. Схема економічних взаємовідносин між суб'єктами аграрного бізнесу

Зі схеми видно, що всі учасники агробізнесу тісно пов'язані економічним інтересом, успіх будь-якого з них є неможливим без успішного функціонування всієї системи. Усі підприємства агробізнесу особливо тісно пов'язані із сільськогосподарськими виробниками, оскільки саме сільське господарство задає основні параметри діяльності, з одного боку, галузям з виробництва засобів виробництва, а з іншого – галузям з переробки сільськогосподарської продукції, а також суб'єктам інфраструктури аграрного ринку. Тому ефективне та високопродуктивне сільське господарство за агробізнесовою схемою організації базується на якісному технічному, фінансовому, маркетинговому та науковому забезпеченні. Саме завдяки агробізнесу сільське господарство економічно розвинутих країн досягло значного прогресу.

Вирішальне значення у формуванні нового структурно завершеного продовольчого підкомплексу за агробізнесовою схемою має агропромислова інтеграція. Інтеграція – це поняття, яке охоплює широке коло різноманітних явищ і процесів зближення, пристосування, узгодження діяльності та об'єднання підприємств і організацій з метою адаптації до ринкового середовища та підвищення на цій основі результатів господарювання. Агропромислова інтеграція передбачає поглиблення технологічних, економічних, організаційних та інших зв'язків між сільськогосподарськими і промисловими підприємствами та розвиток різних агропромислових формувань, які забезпечують раціональне і високоефективне використання всього виробничого потенціалу.

Основними мотивами створення інтегрованих агропромислових підприємств є концентрація капіталу з метою:

- встановлення стабільних виробничо-господарських зв'язків між підприємствами технологічного ланцюга;
- зниження витрат на одиницю продукції за рахунок збільшення масштабів виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції;

- створення умов для диверсифікації виробництва і можливості маневрування ресурсами.

У розвинутих країнах використовують два основні види інтеграції: вертикальну інтеграцію і контракцію. Вертикальна інтеграція – це комбінування двох або декількох стадій виробництва і збуту продукції в межах єдиної власності.

Вертикальна інтеграція за напрямом може бути виробничою, маркетинговою та комплексною. Виробнича інтеграція передбачає взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств чи виробництв при вирощуванні рослинницької і виробництві тваринницької продукції, яка в подальшому надходить на промислову переробку. Предметом маркетингової є збут виробленої продукції та постачання необхідних засобів виробництва. Контрактна форма агропромислової інтеграції передбачає укладання фермерами з промисловими, торговельними компаніями та кооперативами відповідних угод на переробку і збут продукції. Типи контрактів можуть бути різноманітними залежно від характеру продукту, місця знаходження ферми, матеріальних і фінансових можливостей сторін угоди. Розрізняють дві основні категорії контрактів: збутові і виробничі. Збутові стосуються лише умов реалізації продукції, в них обумовлюють тип, сорт, якість продукції, що постачається, ціну й умови поставки. Виробничі контракти регламентують умови виробництва. Вони укладаються до початку виробничого процесу і жорстко обумовлюють зобов'язання сторін. Як правило, за умовами виробничого контракту, контрагент постачає фермі засоби виробництва та матеріали (комбікорми для худоби і птиці, насіння, саджанці, добрива тощо), надає кредит, консультаційні послуги. Обов'язком фермера є виконання виробничих операцій.

Переваги контракції для фірми-постачальника полягають у тому, що вона має стабільне надходження продукції у необхідні терміни, а також має можливість контролю за якістю. Сільгоспвиробник у свою чергу має гарантований ринок збуту продукції за завчасно обумовленою ціною та можливістю користуватися кредитом. Вагоме місце в агробізнесі розвинутих країн займають кооперативи. Сфера діяльності сільськогосподарської кооперації дуже широка - постачання фермерам сільськогосподарської техніки, обладнання, пального, будматеріалів, добрив, кормів, насіння, надання фінансових послуг, реалізація сільськогосподарської продукції, надання послуг зі збирання, зберігання, сушіння, переробки продукції. При цьому відмінним від контракції є те, що кооперація передбачає участь членів-фермерів у спільній фірмі завдяки корпоративним правам на власність.

Завдання доведення продукції агропромислового комплексу до споживача розв'язують підприємства гуртової і роздрібної торгівлі, системи громадського харчування. Важливою формою організації роздрібної торгівлі продовольством є так звані "добровільні" ланцюги, які являють собою об'єднання однієї чи кількох гуртових фірм, і групи, які обслуговуються ними на підставі контрактів роздрібних торговців. Об'єднання координує функції гуртової і роздрібної торгівлі, організовує спільну закупівлю і рекламу товарів, використовуючи принципи єдиного господарського керівництва при зберіганні юридичної і фінансової незалежності кожного члена об'єднання. Роздрібні магазини, що входять до "добровільного" ланцюга мають єдину назву, уніфікований асортимент, спільну збутову політику, яку визначає головна гуртова фірма.

Протягом останніх десятиліть у країнах з розвинутою ринковою економікою значно зросла питома вага галузей, що виробляють продукцію найвищого ступеня готовності до споживання, а також тривалого терміну споживання. Вирішальну роль у системі міжнародного агробізнесу розвинутих країн відіграє така форма його організації, як міжнародні продовольчі компанії (МПК). Основна частина перероблюваного продовольства та значна частина сільськогосподарських продуктів, які надходять на міжнародний ринок, виробляються в межах або під безпосереднім технологічним, фінансовим, організаційним впливом МПК. Широкого розвитку в країнах, що розвиваються, набирає агробізнес на основі інтеграції іноземного і національного капіталів. При цьому роль держави в аграрному секторі економіки здійснюється у досить широкому діапазоні – від "адміністративної централізації" до так званого структурного врегулювання.

Висновки

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що агробізнес слід розглядати як найбільш прогресивну і високоєфективну форму спільної організації виробництва продовольства, в якій усі його галузі заінтегровані в одній структурно завершеній, збалансованій, технологічно, економічно та організаційно пов'язаній системі, основне завдання якої полягає в максимальному забезпеченні населення продовольчими товарами.

Література

1. Андрусенко Г.О., Мартянов В.П. та ін. Організація агробізнесу і підприємництва: Навч. посібник / За ред. В.П. Мартянова; Харк. держ. аграр.ун-т ім. В.В.Докучаєва. – Харків, 1998. – 280с.
2. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання: Монографія. – Харків: Основа, 2002. – 300 с.
3. Семенов В.Ф., Сіваченко І.Ю., Федоряк В.П. Загальний курс агробізнесу: Навч.посібник / За ред. В.Ф. Семенова, І.Ю. Сіваченка. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 301 с.
4. Сіваченко І.Ю. Міжнародний агробізнес: Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 208 с.
5. Слав'юк Р. Суть, природа та інтегральні форми реалізації аграрного бізнесу // Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. – 2001. - № 8. – С. 86-92.
6. Формирование межгосударственных интегрированных объединений: методология и практика / Л.И. Абалкин, А.С. Заси, А.Г. Зельднер и др. – М., 2001. – 274 с.
7. Devis S.H. and Goldberg P.A. A concept of agribusiness. – Boston Mass: Harvard Univ. – 1957.